

VOJMIR KLJAKOVIĆ

Jugoslavensko-britanski odnosi i Kominternu 1941—1943*

Nakon rata sila Osovine protiv Jugoslavije u aprilu 1941, Jugoslavija je podijeljena među njene susjede koji su učestvovali u ratu i za njih je ona prestala postojati. Kralja i vladu, koji su emigrirali iz zemlje, prihvatila je Velika Britanija, kao legalne predstavnike Jugoslavije, i izjasnila se za njenu obnovu. Iako još nezaraćena, tome se pridružila i vlada Sjedinjenih Američkih Država. Takav je bio stav zaraćenih strana i Britaniji naklonjenih SAD.

Od velikih nezaraćenih sila u Evropi bio je još samo Sovjetski Savez. Njegova vlada održavala je diplomatske odnose s Kraljevinom Jugoslavijom. Ali, uskoro nakon njene okupacije, 8. maja 1941. prekinula je te odnose s jugoslavenskom vladom u emigraciji. Tako je postupila i s vladama Belgije, Norveške i Grčke koje su napustile svoje zemlje.

Sovjetski prekid diplomatskih odnosa s jugoslavenskom vladom imao je veće značenje od prekida s vladama navedenih zemalja. S obzirom na to da je Jugoslavija podijeljena i kao država razbijena, to je bilo blizu priznanju nastalog stanja u Jugoslaviji. Upravo ta činjenica postala je izvor komplikacija u jugoslavenskoj problematici na međunarodnom i unutrašnjem planu.

U ta tri osnovna opredjeljenja prema Jugoslaviji — osovinskih sila, zapadnih demokracija i Sovjetskog Saveza — uključila su se još dva faktora od ne manjeg značenja: Kominternu (KI) i Komunistička partija Jugoslavije (KPJ). Poznato je da je Kominternu slijedila politiku sovjetske vlade u svim bitnim pitanjima.¹ Toga se strogo pridržavala, naročito kada je došlo do rata u Evropi. Kad je sovjetska vlada prekinula diplomatske odnose odrazilo se to i na neke odluke KI. Sve ukazuje na to da

* Referat na britansko-jugoslavenskom kolokviju, »Britansko-jugoslavenski odnosi za vrijeme drugog svjetskog rata«, u Londonu, 25—27. novembra 1976.

¹ O politici Kominterne prema Jugoslaviji do napada Osovine na Jugoslaviju vidjeti knjige: *Pero Damjanović*, Tito pred temama istorije, Beograd 1972, i *Stephen Clissold*, Yugoslavia and the Soviet Union 1939—1973, London 1975, te članke: *Vuk Vinaver*, Prilog istoriji jugoslavensko-sovjetskog političkog zbliženja 1940—41. godine, *Istorijski glasnik*, 1/1966; *Pero Morača*, Odnosi između Komunističke partije Jugoslavije i Kominterne od 1941. do 1943. godine, *Jugoslavenski istorijski časopis*, 1—2/1969; *Vuk Vinaver*, Jugoslavensko-sovjetski pakt od aprila 1941. godine, *Istorijski glasnik*, 1/1973; isti, KPJ i spoljna politika Kraljevine Jugoslavije 1939—1941. godine, *Prilozi za istoriju socijalizma*, 9/1974.

je Kominternu bila inicijator rješenja da se organizacije KPJ na teritoriju Makedonije, pripojenoj Bugarskoj nakon aprilskog rata (ne i onog njenog dijela koji je Italija priključila »Velikoj Albaniji«), stave pod Komunističku partiju Bugarske.

Na savjetovanju Centralnog komiteta KPJ u maju 1941. potvrđena je ranija linija o očuvanju cjelovitosti Jugoslavije. U tom dokumentu izričito stoji da, iako su okupatori podijelili zemlju, »to ne može da bude nikakva prepreka za daljnje jedinstveno djelovanje Komunističke partije Jugoslavije, to ne može biti nikakva zapreka za zajedničku borbu naroda Jugoslavije za njihovu nezavisnost i slobodu [...]«.² U tome smislu uputio je Tito pismo Kominterni u kome kaže: »Bez obzira na to što je Jugoslavija podijeljena među imperijalistima i što su stvorene nove granice, KPJ je ostala jedinstvena [...]«.³ Dakle, KPJ nije priznavala podjelu Jugoslavije. Ona će u tom smislu, i u pripremama ustanka i u vođenju oslobodilačkog rata, ostati dosljedno i odlučno na liniji obnove Jugoslavije.

Izjašnjavanje Tita i CK KPJ za obnovu i cjelovitost Jugoslavije, bez obzira na nastalo stanje, bilo je u suprotnosti sa spomenutim odlukama sovjetske vlade i Kominterne. Napadom nacističke Njemačke na Sovjetski Savez, sve se izmijenilo. Na inicijativu sovjetske vlade obnovljeni su diplomatski odnosi s jugoslavenskom vladom u drugoj polovici jula; u augustu Kominternu je opozvala svoju odluku o pripajanju KP Bugarske organizacija KPJ u Makedoniji.⁴

Kada se Sovjetski Savez našao zajedno s Velikom Britanijom u ratu protiv nacističke Njemačke, 12. jula u Moskvi je potpisan britansko-sovjetski sporazum o zajedničkoj akciji u ratu protiv Njemačke (Joint action in the war against Germany).⁵ Sovjetski Savez je u to vrijeme doživljavao najjaču njemačku invaziju, odviše opasnu da bi vodio bilo kakvu političku igru prema vani koja bi mogla izazvati sumnju Britanaca u iskrenost sovjetske vlade i njen postupak. Ako se tome doda Staljinovo trajno nepovjerenje prema Britancima u ratu i njihovim pravim namjerama, lako je razumjeti njegovo nastojanje da ničim ne stvori povod koji bi mogao dovesti do promjene u odnosima Velike Britanije prema Sovjetskom Savezu. Gotovo je suvišno dodati da Kominternu nije mogla postupati drukčije, pa je i ona izmijenila svoje držanje onako kao što ga je izmijenila sovjetska vlada.

Britanci su iskoristili svoj trenutak u jugoslavenskim pitanjima. Stavili su na znanje sovjetskoj vladi da su oni, Britanci, na prvom mjestu u balkanskoj politici. U pogledu Jugoslavije, postavili su se kao zaštitnici

² Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom II, knj. 2, Beograd 1954, 18.

³ *Josip Broz Tito*, Vojna djela, knj. I, Beograd 1961, 17. u Clissoldovom prijevodu toga Titovog pisma izostavljen je ovaj njegov dio (*S. Clissold*, n. dj., 125–6). To pismo primljeno je u Moskvi 28. juna 1941.

⁴ U to vrijeme sovjetska vlada obnovila je diplomatske odnose i s drugim evropskim vladama koje su bile u emigraciji.

⁵ Sporazum je predviđao uzajamno pružanje pomoći svake vrste u ratu protiv Njemačke i obje strane se obavezuju da neće voditi separatne pregovore, sklopiti primirje ili mir s Njemačkom, nego samo dogovorom obiju potpisnica sporazuma.

kralja i vlade, koji su napustili svoju zemlju, čiji legalitet priznaje i sovjetska vlada. To je sovjetska vlada prešutno prihvatila i ubuduće će se u britansko-sovjetskim odnosima prema tim pitanjima odnositi obazrivo. Iz tih razloga podijeljena je nadležnost prema jugoslavenskim pitanjima između sovjetske vlade i Kominterne, tj. između državnih organa Sovjetskog Saveza i međunarodnog partijskog foruma. Sovjetska vlada formalno je, sve do raspuštanja Kominterne, obavljala poslove i rješavala probleme o Jugoslaviji na državnim nivou isključivo s jugoslavenskom i britanskom vladom, a ne s narodnooslobodilačkim pokretom, na čelu s KPJ, koji nije bio priznat od saveznika. Kominternu je preuzela održavanje veze s KPJ i ulogu tumača sovjetske politike u jugoslavenskim odnosima. Tako će uloga Kominterne biti sve odgovornija i teža što KPJ bude sve više postajala odlučan politički činilac u okupiranoj Jugoslaviji i inicijator velikih vojnih i političkih djela.

Svima zainteresiranim stranama za Jugoslaviju — Velikoj Britaniji, Sovjetskom Savezu, Sjedinjenim Američkim Državama, Kominterni i Komunističkoj partiji Jugoslavije — bila je zajednička samo obnova Jugoslavije i, dakako, borba protiv Osovine. Međutim, postojali su vrlo oprečni pogledi kakva treba da bude poslijeratna Jugoslavija. Otvoreno su zastupali dva suprotna gledišta — Velika Britanija, koja se pridržavala principa legaliteta (vraćanje kralja i obnavljanje starog sistema u Jugoslaviji) i KPJ koja je bila protiv uspostave dinastije i ranijih društvenih i nacionalnih odnosa u zemlji («nema povratka na staro»). Iz objašnjenih razloga Kominternu je bila «smirujući» element i nastojala je da program i djelovanje KPJ svede u okvire koji su odgovarali interesima političkog trenutka sovjetske vlade. U tome su kralj i jugoslavenska vlada bili samo objekt političke borbe jedne i druge strane.

Još prije drugoga svjetskog rata odnosi između KPJ i Kominterne nisu se razvijali onako kao što je bilo u praksi ostalih komunističkih partija u Evropi: razlike u gledanjima na neka važna pitanja otvarale su proces osamostaljivanja u djelovanju KPJ.⁶ Međutim, kao što je netočna tvrdnja o nekoj »slijepoj poslušnosti« CK KPJ, tako su neosnovane tvrdnje o *a priori* otporu CK KPJ Kominterni. U vremenu o kome se ovdje govori, u CK KPJ razvio se kritički duh prema prijedlozima Kominterne koji su se činili pogrešnim ili neprikladnim.

Simptomatično je da su se neslaganja CK KPJ i Kominterne ispoljavala gotovo isključivo u pitanjima politike kakvu je, neposredno ili posredno, provodila britanska vlada u jugoslavenskim pitanjima, a često i sovjetska vlada. U praksi je to bio spor oko stava prema jugoslavenskoj vladi i kralju koji je, pojavom četnika, kao eksponenata te vlade u zemlji, dobio novu dimenziju i učinio problem složenijim. Bezrezervna podrška britanske vlade jugoslavenskoj vladi u emigraciji, a nakon pojave četnika i njima, potvrdila je uvjerenje CK KPJ da je britanska vlada protiv partizana. Radio-London to je prečesto potvrđivao da bi se moglo sumnjati u tu ocjenu. Osim toga, to su potvrdila prva dva britanska oficira koja su dospjela 1941. i 1942. godine u partizanski Vrhovni štab: D. T. Hudson otišao je Draži Mihailoviću, a T. Atherton je pobjegao u istoj

⁶ Pero Morača, n. dj., 94.

namjeri. U zapadnom savezničkom svijetu u to vrijeme borba partizana bila je izolirana šutnjom. Te pojave nisu ohrabrivale na optimizam, niti su mogle stvoriti iluzije. Sve je upućivalo na to da je jedina nada u Sovjetskom Savezu koji bi mogao pružiti podršku i pomoć. Uz to, tu je bila i internacionalistička solidarnost, u čiju se efikasnost nije sumnjalo. Kada su već potkraj 1941. godine izostali rezultati očekivane pomoći, CK KPJ bio je sklon da nađe opravdane razloge za to. Shvaćao je delikatan položaj sovjetske vlade, koliko je to bilo moguće. Pri tom se nikada nije pomišljalo da su neprihvatljivi postupci sovjetske vlade bili sračunati na to da partizanskom pokretu svjesno nanesu štetu. Napokon, u Sovjetskom Savezu radila je Radio-stanica »Slobodna Jugoslavija«, Kominternu je svojim kanalima, suzdržano i oskudno, kasnije slala u svijet vijesti o oslobodilačkoj borbi naroda Jugoslavije, a još kasnije sovjetska poslanstva u nekim neutralnim zemljama u svojim biltenima pisala su o toj borbi. Ali, pri tom treba imati u vidu da su sve informacije, upućivane tim putevima, bile kontrolirane i potpuno prilagođene politici sovjetske vlade u to vrijeme. Zbog toga su suptilno obrađivane i obazrivo objelodanjivane.

U ranom periodu narodnooslobodilačkog rata u Jugoslaviji, šutnja Kominternu, a i sovjetske vlade, o borbi naroda Jugoslavije, objašnjavana je navedenim razlozima. Ali, kad s vremenom takvi stavovi nisu evoluirali ka otvorenijem izjašnjavanju i odlučnijem zastupanju interesa te borbe kod zapadnih saveznika, bilo je jasno da sovjetskoj vladi, odnosno Staljinu, pa prema tome i rukovodstvu Kominternu, u odnosu na Jugoslaviju nedostaje elastičnost i širina vidika. To je, kako će se vidjeti, dovelo do potpuno oprečnih poteza Kominternu, sugeriranih od Staljina, i KPJ koja nije bila voljna praviti daljnje ustupke na očiglednu štetu vitalnih interesa narodnooslobodilačke borbe.

Dva poznata primjera iz 1941. godine pokazuju prvi raskorak između Kominternu (i sovjetske vlade) i CK KPJ. U depeši Kominternu od 23. augusta Tito je kazao da namjerava »stvoriti Narodni komitet oslobođenja u koji će ući poznati predstavnici raznih demokratskih struja zajedno s našim ljudima. To će biti neke vrste narodna centralna vlast [...]«. ⁷ Od toga se odustalo iz obzira prema tadašnjem položaju sovjetske vlade, koja je obnovila odnose s jugoslavenskom vladom u emigraciji i uspostavila ugovorne odnose s britanskom vladom. Drugi primjer je reakcija na emisije Radio-Moskve o Draži Mihailoviću, kao vodi otpora jugoslavenskih naroda. ⁸ Preko još slabe radio-veze s Moskvom, 27. novembra, Tito je naredio J. Kopiniču u Zagrebu: »Predaj hitno ovaj telegram gore (Moskvi — primj. V. K.) jer radio iz Moskve javlja užasnu glupost o D. Mihailoviću [...]. Mi smo samo zbog Londona odustali da Dražu Mihailovića potpuno likvidiramo [...].« ⁹

U 1942. godini taj se proces zaoštrio. Kominternu je na početku marta uputila prigovor zbog formiranja proleterskih brigada. »Kako objasniti

⁷ *Vladimir Dedijer*, Josip Broz Tito, Beograd 1953. i Arhiva CK SKJ, br. 1780/3.

⁸ *Vojmir Kljaković*, Velika Britanija, Sovjetski Savez i ustanak u Jugoslaviji 1941. godine, *Vojnoistorijski glasnik*, 2/1970, 96–7.

⁹ Tito misli na borbe do kojih je došlo nakon općeg napada četnika na partizane u Srbiji 2. novembra 1941.

tu činjenicu, stoji u depeši od 5. marta, da pristalicama Engleske (misli se na Dražu Mihailovića, primj. V. K.) uspijeva da formiraju oružane jedinice nasuprot partizanskih odreda?« Zatim: »Teško je pretpostaviti da London i jugoslavenska vlada idu s okupatorom. Tu mora biti neki veliki nesporazum [...].«¹⁰ Kasnije su bili otvoreniji: »Uzimajte u obzir da se Sovjetski Savez nalazi u ugovornim odnosima s jugoslavenskim kraljem i vladom i da bi otvoreno istupanje protiv njih stvorilo teškoće u zajedničkim ratnim naporima i odnosima između Sovjetskog Saveza s jedne strane i Engleske i Amerike s druge. Pitanje vaše borbe ne posmatrajte samo sa svoje, nacionalne točke gledišta, nego i s internacionalne točke gledišta anglo-sovjetsko-američke koalicije [...].«¹¹

Bilo je jasno, prvo, da u Moskvi ne shvaćaju ni pravilno objašnjavaju ono što se u Jugoslaviji događa i da se ponašaju neobično obazrivo i odgovorno prema britanskoj vladi za ono što čini CK KPJ, a drugo da se »višim interesima« podređuju tuđi interesi. Svjedok te politike kaže da mu je u aprilu 1942. Georgi Dimitrov prenio direktivu sovjetskog rukovodstva da se u emisijama Radio-stanice »Slobodna Jugoslavija« ne spominje Draža Mihailović, jer je on član vlade s kojom Sovjetski Savez održava redovne odnose i da sovjetska vlada ne smatra poželjnim da se pređe na direktni napad na jugoslavensku vladu. Znatno kasnije to mu je ponovio i Molotov.¹²

Tito je mjesecima upozoravao Kominternu o štetnoj ulozi vlade u emigraciji, o suradnji četnika s okupatorima i njihovoj borbi protiv partizana. U jeku treće neprijateljske ofanzive protiv partizanskih snaga, kada su četnici, s Talijanima, Nijemcima i ustašama, pustošili Crnom Gorom, Hercegovinom i istočnom Bosnom, javljao je Kominterni: »Sav narod proklinje jugoslavensku vladu u Londonu koja preko Draže Mihailovića pomaže okupatorima [...]. Ne može li se u Londonu nešto učiniti protiv takve izdajničke politike jugoslavenske vlade?« (22. maja). »Svi četnici u Jugoslaviji [...] bore se zajedno s okupatorima protiv narodnooslobodilačkih jedinica [...]. Mi smo duboko uvjereni da je jugoslavenska vlada u Londonu također u to umiješana, da ona zna sve ovo [...]. Ovih dana objavićemo proglas protiv četnika i jugoslavenske vlade u Londonu. Mi smo do sada šutjeli, ali sada se mora pred narodom raskrinkati ova podla izdajnička igra [...].« (30. maja). A za vrijeme pohoda partizanskih brigada u zapadnu Bosnu javljao je: »Zašto moskovska radio-stanica ne govori na srpskohrvatskom jeziku o tim zvjerstvima četnika? Zašto ona ne populariše našu borbu? To mnogi pitaju i s pravom traže bar moralnu podršku [...].« (9. septembra).

Uz to je Tito najavio Moskvi da će poslati tekstove zaplijenjenih četničkih dokumenata koji ih kompromitiraju kao suradnike okupatora.

¹⁰ V. *Dediđer*, n. dj., 324; Arhiva CK SKJ, br. 18548/42.

¹¹ Depeša Georgija Dimitrova Titu nepreciziranog datuma iz 1942. Arhiva CK SKJ, broj 15710/322.

¹² *Veljko Vlahović*, Neki aspekti borbe za istinu o oslobodilačkom ratu i revoluciji naših naroda. Prilog u ediciji: 1941–1942, u svedočanstvima učesnika narodnooslobodilačke borbe, knj. 11, str. 5, izd. Vojnoizdavački zavod JNA, Beograd 1975. Na str. 8 Vlahović kaže da su kao rezultat intervencije Molotova sovjetski organi uveli strogu cenzuru tekstova emisije »Slobodne Jugoslavije«.

Na to je Kominternu u septembru dala iznenađujuće upozorenje: »Dobro provjerite autentičnost tih dokumenata. Treba imati na umu da su okupatori naročito zainteresirani za raspirivanje međusobne borbe između partizana i četnika. Nije isključeno da je neke dokumente smišljeno isfabrikovao sam okupator.«

Već je ta sumnja bila deprimirajuća. Ali, došlo je nešto gore. Dok je Tito tražio moralnu (i materijalnu) podršku u neravnoj borbi, druga strana je postupila suprotno. Svakako uz Staljinovu suglasnost, sovjetska vlada je u septembru ponudila jugoslavenskoj vladi da svoja poslanstva podignu na stepen ambasada. Jugoslavenska vlada je to prihvatila 1. oktobra. Na tu vijest Tito je odlučno upozorio Kominternu:

»Ovo mnogo otežava našu narodnooslobodilačku borbu. Svi kolebljivi elementi i otvoreni neprijatelji naše borbe smatraju ovo kao nepriznavanje naše narodne borbe od strane sovjetske vlade, nego kao priznavanje politike jugoslavenske vlade u Londonu. Zar ne treba nešto da se učini da bi sovjetska vlada bila bolje obaviještena o izdajničkoj ulozi jugoslavenske vlade [. . .]. Pitaju nas sa svih strana šta to znači, a kako mi to da objasnimo? [. . .].«¹³

To su bile mučne pojave koje su dale svoj pečat odnosima između Kominterne i CK KPJ. Naravno, održavanje odnosa nije se moglo dovesti u pitanje, ali će se njihov stil znatno izmijeniti. Iskustvo rukovodstva oružane borbe u Jugoslaviji pokazalo je da su u Kominterni podložni dogmatskom pristupu problemima na račun prakse koja nije opterećena šablonima. Međunarodni aspekt je doprinio većoj njihovoj skučenosti i odsustvu fleksibilnosti. Moglo bi se reći da je takav posljednji značajan primjer bilo konstituiranje i Prvo zasjedanje Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ).

Potkraj 1942. godine, kada je oslobođen velik teritorij u zapadnoj Bosni i susjednim dijelovima Hrvatske (Nijemci su ga nazvali Tito-Staat — Titova država), sazreli su vojni i politički uvjeti za nov napredak u razvoju narodnooslobodilačkog pokreta. U novembru su formirane prve divizije i prvi korpusi Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Tito je stavio Kominterni na znanje da namjerava formirati »nešto slično vladi, a zvaće se Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije«. ¹⁴ To je zapravo bilo aktualiziranje one ideje od gotovo petnaest mjeseci ranije. Ta namjera sada je bila realna i potrebna za daljnje uspjehe u vojnoj i političkoj borbi.

Taj potez imao je i drugu stranu. On nije ni prijedlog ni uvjetna alternativa, nego odluka (»Mi sada formiramo«!). Ako su u Kominterni bili drukčijeg mišljenja, nisu više imali nikakav suprotan argument koji bi bio prihvaćen u CK KPJ. Nije nam poznato kako su u Kominterni analizirali kakve će to posljedice imati na savezničkom planu, ali je poznato što su preporučivali. U depeši, koja je uskoro stigla, Kominternu je savjetovala da novo političko tijelo ne bi trebalo da se suprotstavi jugoslavenskoj vladi u Londonu, da se sada ne zahtijeva ukidanje monarhije i stvaranje republike. I na kraju: »Pitanje o režimu u Jugoslaviji,

¹³ Arhiva CK SKJ, br. 15681/206.

kako vi shvaćate, rješavaće se poslije poraza talijansko-njemačke koalicije i poslije oslobođenja zemlje od okupatora.«¹⁵

Kao što je poznato, potkraj novembra 1942. konstituiran je AVNOJ i održano njegovo prvo zasjedanje. Mada nije formirana nikakva vlada, Tito je obavijestio Kominternu da će se Izvršni odbor AVNOJ-a brinuti »o svim pitanjima državnog života«. Odustajanje od formiranje vlade bilo je više ustupak sovjetskoj vladi nego Kominterni. Ali, bio je to posljednji veći ustupak koji je CK KPJ učinio, mada je ipak bio polovičan. Naime, konstituiranjem AVNOJ-a stvorena je platforma za donošenje odluka koje mogu u svako doba izmijeniti tadašnji odnos prema vladi u emigraciji i kralju. A to će točno godinu dana kasnije biti i ostvareno. Stalan uzrok nesuglasica između Kominterne i CK KPJ, kako je objašnjeno, bila je britanska politika prema Jugoslaviji i navedeni njeni osnovni ciljevi koji nisu bili prihvatljivi za rukovodstvo oružane borbe u Jugoslaviji. Prvi branilac te politike i realizator mjera protiv suprotnih težnji bila je jugoslavenska vlada, naročito ona Slobodana Jovanovića kada je u januaru 1942. smijenila vladu Dušana Simovića. Zbog produbljiivanja njenih odnosa s Dražom Mihailovićem i pooštrevanja borbe protiv narodnooslobodilačkog pokreta, Tito je 9. marta 1942. predložio Moskvi da se upute sovjetski partijski promatrači u Jugoslaviju, da se uvijek »o izdajničkom radu raznih pristalica Londona« (tj. jugoslavenske vlade — primj. V. K.).¹⁶ To rječito govori da je u CK KPJ vladalo mišljenje da treba najprije uvjeriti sovjetsku vladu, odnosno sovjetsku Komunističku partiju, u istinu o četnicima i Draži Mihailoviću. Da bi učinio prvi korak za stvaranje bolje atmosfere s Britancima u rješavanju spornih pitanja, Tito je 23. marta predložio Kominterni: »Smatramo da treba da se obrazuje nova vlada od demokratskih elemenata u zemlji i inostranstvu, koja bi izdala proglas i pozvala narode Jugoslavije da se odlučno bore protiv okupatora i javno žigošu sve izdajnike — saradnike okupatora.«¹⁷

Bilo je još sličnih prijedloga koji su kasnije upućivani i stizali do Londona. Ali, politička opredijeljenost Foreign Officea i smjernice Political Warfare Executive (P. W. E.), upućene B. B. C. i štampi, djelovale su na rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta u Jugoslaviji kao stalan *memento* da se britanska politika u tim pitanjima ne mijenja. Depše iz tog vremena izmijenjene između CK KPJ i Kominterne, iz mjeseca u mjesec, pokazuju koliko je razočaranja i gorčine bilo u CK KPJ zbog vijesti kakve su se ponavljale u emisijama Radio-Londona o događajima u Jugoslaviji i britanskoj politici. Sve je ukazivalo na odbojnost britanske vlade prema narodnooslobodilačkom pokretu.

U to vrijeme ne samo da kod Britanaca nije bilo ni traga nekoj dobroj volji da se ublaži taj loš utisak, nego su ga dolazak u Jugoslaviju i držanje britanskog i jugoslavenskog kraljevskog oficira (Atherton i Rapotec) u januaru i februaru 1942. samo potvrdili. Iz jednog pisma, koje je Tito uputio Centralnom komitetu KPH 8. aprila, vidi se koliko je

¹⁵ Arhiva CK SKJ, br. 15808/295.

¹⁶ Arhiva CK SKJ, br. 15551/45.

¹⁷ Arhiva CK SKJ, br. 15563/58.

tada bilo duboko njegovo nepovjerenje u britanske namjere prema Jugoslaviji.¹⁸ Emisije Radio-Londona i dalje su odlučno pridonosile da ti odnosi ostanu zaleđeni.

Prolazeći između Scile i Haribde, politike Kominterne i britanske vlade i kroz teške borbe u zemlji s okupatorima i njihovim suradnicima, narodnooslobodilački pokret na kraju teške 1942. godine izašao je s velikim političkim i vojnim uspjesima. Tito je od početka energično usmjeravao osnivanje što brojnijih i snažnijih partizanskih jedinica. Njegova namjera bila je ne samo da bude sposoban odbiti sve nasrtaje okupatora i njihovih suradnika, nego da stvori takvu vojnu snagu — armiju, koja će izvršavanjem borbenih zadataka za oslobođenje zemlje, *via facti* neminovno dati odgovarajući impuls političkom usponu narodnooslobodilačkog pokreta i u zemlji i u savezničkom svijetu. Da su se Tito i CK KPJ bez prigovora priklonili svakom mišljenju Kominterne, ne suprotstavljajući joj svoje opravdane i smjele odluke, sigurno bi Jugoslavija krenula drugim putem. U to važno prelamanje, Tito — vodeća ličnost narodnooslobodilačkog rata, u svojstvu partizanskog Vrhovnog komandanta i generalnog sekretara KPJ — unio je duh samostalnog odlučivanja u svim važnim pitanjima. To potvrđuje i Macleanov dojam o njemu: »Izgledao je potpuno siguran u sebe; to je starješina, a ne podređeni.«¹⁹

U novim povoljnim okolnostima općeg položaja narodnooslobodilačkog pokreta, kakve su se mogle vidjeti na kraju 1942. godine, Tito napušta politiku traženja kompromisa s mišljenjima i prijedlozima koji su dolazili sa strane. Svjestan stečene snage i svojih mogućnosti, kojima uvijek daje pravu dimenziju, on ostaje u okvirima odmjerene suzdržanosti, ali i punog pouzdanja u vlastite snage. Stalna obazrivost Kominterne prema Velikoj Britaniji potvrdila je Titovo uvjerenje da s Britancima treba i dalje tražiti puteve zbližavanja i uspostavljanja korektnih odnosa na koje upućuje zajednička borba protiv Osovine, ali na ravnopravnoj, savezničkoj osnovi. Taj princip sadrži jednu bitnu komponentu Titovog djelovanja na međunarodnom planu do koga će tek doći: težnju da nova Jugoslavija, koja je u stvaranju, vodi svoju politiku, a ne da se pokorava tuđoj, nametnutoj. Samo po sebi je jasno da se ta namjera nije mogla ostvariti ako se zavisi od bilo koje strane, nego samo politikom slobodnog odlučivanja o svojoj budućnosti. A za to je trebalo imati i snage i političke vještine.

Na osnovi toga bilo bi pogrešno očekivati da su u to vrijeme takva orijentacija i nastojanje uvjetovali slabljenje odnosa narodnooslobodilačkog pokreta sa Sovjetskim Savezom za račun novih odnosa s Velikom Britanijom. Ne treba gubiti iz vida da je KPJ imala svoje ideološko opredjeljenje i da je, usprkos svim iskušenjima, i dalje vjerovala u principe internacionalizma i njegove plodove.

Na kraju 1942. godine uočavala se sve izrazitija Titova inicijativa za izlazak narodnooslobodilačkog pokreta iz zatvorenosti na međunarodnu

¹⁸ Ovo pismo objavio je S. Clissold u knjizi: Whirlwind, London 1947, 86–7. Vidjeti originalni tekst u članku *Mišo Leković, Boravak britanske vojne misije na oslobođenoj teritoriji Crne Gore i jugoistočne Bosne, Istorijski zapisi*, Titograd 1971, br. 1–2, str. 319–21.

¹⁹ *Fitzroy Maclean, Eastern Approaches, London 1966, 308.*

političku scenu. Tito je još potkraj augusta dao novi prijedlog za razjašnjavaње istine o stanju u Jugoslaviji. U njemu je preko Kominterne ponudio da se u Jugoslaviju uputi nekoliko »antifašista iz Engleske i SAD«, da bi se uvjerali u suradnju Draže Mihajlovića s okupatorima. Kasnije, oko sredine decembra, u povodu jednog članka objavljenog u *New York Timesu*, proširuje platformu tog prijedloga i predlaže upućivanje u Jugoslaviju »komisije u ime svih saveznika« da se uvjeri u istinu o četnicima i Narodnooslobodilačkoj vojsci. S Prvog zasjedanja AVNOJ-a upućeni su odvojeni, veoma topli pozdravi Churchilu, Staljinu, Rooseveltu i narodima njihovih zemalja.²⁰ Tito se živo interesirao za sudbinu tih poruka, koje je »Slobodna Jugoslavija« prenijela u emisiji od 2. decembra, kada je zasjedanje AVNOJ-a nazvala ustavotvornom skupštinom. (Petnaestog decembra objavila je u cjelini rezoluciju AVNOJ-a.)

U januaru 1943, uoči početka četvrte neprijateljske ofenzive, u svojstvu vrhovnog komandanta Narodnooslobodilačke vojske, zajedno s predsjednikom Izvršnog odbora AVNOJ-a drom Ivanom Ribarom, Tito je uputio notu vladama Velike Britanije, Sovjetskog Saveza i Sjedinjenih Američkih Država. Njen sadržaj odnosio se na ulogu četnika Draže Mihajlovića. Zatim su Tito u ime Vrhovnog štaba i dr Ribar u ime AVNOJ-a dali 8. februara izjavu o ciljevima narodnooslobodilačkog pokreta,²¹ koju je »Slobodna Jugoslavija« objavila u emisijama od 11. februara i 4. aprila. U aprilu AVNOJ je objavio još jedno saopćenje, kao odgovor na izjavu kralja Petra o pitanjima tko se u zemlji bori protiv okupatora.

Od maja 1943. godine osjećali su se novi tonovi u jugoslavenskim pitanjima i kod sovjetske i kod britanske vlade, naročito poslije Prvog zasjedanja AVNOJ-a. Kominternu je odjednom blagonaklono primala tu diplomatsku ofanzivu rukovodstva narodnooslobodilačkog pokreta i dozvolila da te dokumente u cjelini objavi »Slobodna Jugoslavija«. Sovjetski Narodni komesarijat inostranih poslova također je s mnogo takta ukazivao britanskoj i jugoslavenskoj vladi na četničku suradnju s okupatorima. Istina o Draži Mihajloviću počela je snažnije prodirati u saveznički svijet.²²

Ta promjena u odnosima CK KPJ, Kominterne i sovjetske vlade bila je ohrabrujući mada ne rješavajući napredak. Sovjetska vlada tako je postupila, vjerojatno, uslijed neprestanog Titovog pritiska na Kominternu i konstatacije da ni britanska vlada ne stoji više čvrsto na starim pozicijama prema Draži Mihajloviću. Tito nije ispuštao inicijativu ni u najtežim danima četvrte neprijateljske ofanzive i bitke na Neretvi. On je neprestano zahtijevao od Kominterne da Radio-stanica »Slobodna Jugoslavija« govori i o tim velikim borbama, da sovjetska vlada obavijesti britansku

²⁰ Prvo i Drugo zasjedanje Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije, Beograd, izd. Prezidijuma Narodne skupštine FNRJ, 22–23. U knjizi nije naveden datum kada je ova nota napisana. »Slobodna Jugoslavija« prenijela ju je 17. januara 1943.

²¹ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom II, knj. 8, Beograd 1959, 36–39.

²² *Vojmir Kljaković*, Promjena politike Velike Britanije prema Jugoslaviji u prvoj polovici 1943. godine, *Jugoslovenski istorijski časopis*, 3/1969, 27–9.

vladu o učešću četnika u toj ofanzivi na strani okupatora i postavljao pitanje pružanja materijalne pomoći od sovjetske vlade a zatim i »pomoći od saveznika«.

Tito nije nikada zahtijevao od Kominterne da mu se omogući uspostavljanje neposredne veze s Britancima. Izolacija narodnooslobodilačkog pokreta produžila se cijele 1942. godine. Pa ipak, njen kraj nije bio kao početak. Radio-London u svojim emisijama počeo je da donosi povoljne vijesti o borbama partizana. U savezničkoj štampi javljaju se slične informacije.

U CK KPJ to je primljeno s odgovarajućom pažnjom, ali bez većih nada; u svakom slučaju bio je to dobar znak. Zapravo, promjene su nastale kod Britanaca, ali iz sasvim drugih razloga. Poslije britanske pobjede kod El Alameina i angloameričkog iskrcavanja u sjeverozapadnu Afriku, u planiranjima za daljnje savezničke pothvate na Sredozemlju, Jugoslavija je zauzela važno mjesto. Informacije o postojanju i djelovanju Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije pod Titovom komandom Britanci su dobivali posredno. Zato nisu mogli stvoriti pravu sliku o organizaciji, broju, razmjeru, mogućnosti i aktivnosti Narodnooslobodilačke vojske. Također se nije mogla provesti eventualna koordinacija s Titom u budućim savezničkim pothvatima u tom dijelu Sredozemlja.²³ Stoga je S. O. E. u Kairu, u skladu s direktivama Foreign Officea, uputila prvu misiju na slobodni teritorij u Jugoslaviji, 20/21. aprila 1943.²⁴

Neočekivani dolazak prve britanske vojne misije na slobodni teritorij bio je u prvi mah iznenađenje. Kada se misija identificirala, Tito je oko sredine maja javio Glavnom štabu Hrvatske: »Saopštite u naše ime engleskoj misiji sledeće: Smatramo logičnim saradnju sa saveznicima [...]«. ²⁵ Sada je bila prilika da se uputi još jedna britanska misija, ali ovaj put u Titov Vrhovni štab, što je rado prihvaćeno. Od dolaska tih misija Tito je vidio u prvom redu moralnu dobit za narodnooslobodilački pokret i šansu za politički dijalog sa zapadnim saveznicima. To je ispunjavalo njegove želje da vodi razgovore bez posrednika. Mada je znao da su te misije samo formalno vojne, cijenio je da se one neće dezinteresirati za političku aktivnost i ciljeve narodnooslobodilačkog pokreta. Ali, kako je težio da se podjednako postavi prema zapadnim saveznicima i istočnom savezniku, da bi samostalno odlučivao o budućnosti Jugoslavije, u očekivanju britanske misije koja je trebalo da dođe u njegov štab, Tito je učinio i ponudu Moskvi. U depeši od 24. maja kazao je da očekuje dolazak nove britanske misije i predložio Vrhovnoj komandi Crvene armije »da ona također pošalje svog vojnog predstavnika čim to bude moguće«. ²⁶

Slučajnom koincidencijom, upravo tih dana iz Moskve je primljena vijest da se Kominternu raspušta. Crvena armija neće poslati u Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije svoju misiju još punih osam

²³ Sir F. W. Deakin u članku: Britanija i Jugoslavija 1941–1945 (*Jugoslavenski istorijski časopis*, 2/1963) iznosi i druge motive.

²⁴ Isto, 52. Također F. W. Deakin, *Embattled Mountain*, London 1971, 211–3. Prevod na hrvatskosrpski: *Bojovna planina*, Beograd 1973, 246–7.

²⁵ Zbornik dokumenata . . . , tom II, knj. 9, 264, Beograd 1960.

²⁶ Arhiva CK SKJ, br. 17089/463.

mjeseci, pa je i dalje bilo potrebno održavanje veze s Moskvom, ali sada u novim odnosima i stilu. U predvečerje važnih događaja na Sredozemlju (iskrcavanje saveznika na Siciliju i kapitulacija Italije) i odgovarajućih uspjeha narodnooslobodilačkog pokreta u Jugoslaviji, dolazak britanske misije u Vrhovni štab i raspuštanje Kominterne stvorili su dobru osnovu za Titovo uspješnije razvijanje vanjske politike prema saveznicima s istoka i zapada, usmjerene u pravcu stvaranja nove nezavisne Jugoslavije.

SUMMARY

YUGOSLAV-BRITISH RELATIONS AND THE COMINTERN 1941-1943

The appearance of armed resistance under the leadership of KPJ (the Yugoslav Communist Party) gave rise to a special problem in relationships between Great Britain and Yugoslavia. Great Britain received the Yugoslav government and the king when in April 1941 they left the country, acting as their protector and stressing the legality of king and government. The Soviet Union had at first broken diplomatic relations but renewed them after the German attack, recognising the Yugoslav government and the king and the legitimate representatives of Yugoslavia. The Yugoslav government was not only against the Yugoslav Communist Party but against the resistance movement in the country. It did not approve of armed resistance and recognised Draža Mihailović (and his Četniks) as its representative and later as its minister. Mihailović was also against the Partisans and the Communist Party. The narodnooslobodilački pokret (NOP, the People's Liberation Movement) under the leadership of KPJ, was an armed uprising against the occupier and acted as such. It did not recognise the rights of a government and king who had deserted the country and it fought for the reconstitution of Yugoslavia with a more just and progressive internal structure.

These various viewpoints complicated relationships. While Great Britain, as the leading ally, dealt with Yugoslav affairs, the Soviet government maintained its relations with the Yugoslav government at the state level. Meanwhile Comintern kept in touch with CK KPJ (the Central Committee of the Communist Party of Yugoslavia) adapting its approach to the policy of the Soviet government and thus inevitably became increasingly out of step with the activity and aspirations of those leading armed resistance in Yugoslavia.

The leadership of NOP showed at the beginning a great deal of understanding towards the international position of the Soviet Union even when it was not in the interest of NOP. But when, with the passage of time, the inflexible policy of Stalin, accepted also by Comintern, threatened the vital interests of the new Yugoslavia in process of formation, the leadership of NOP decisively withdrew.

In spite of the disapproval and restraint of Comintern, at the end of 1942 the Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ, the Anti-Fascist Council of the People's Liberation of Yugoslavia) was constituted and the armed forces were re-organised into divisions and corps (NOVJ, the People's Liberation Army of Yugoslavia). Thereupon the leadership of NOP took diplomatic action at an international level irrespective of the opinion and position of the Comintern. Up till April 1943 Tito and the President of AVNOJ issued several statements intended for

the Allied Powers concerning the conditions in Yugoslavia, and publicized the political program of NOP.

Under the impression of the political and military maturity of NOP and through changes on the Mediterranean, in the first half of 1943 the first encouraging change took place: the two first British military missions visited higher circles of NOVJ while Comintern and the Soviet government more openly revealed the betrayal of Draža Mihailović. The truth about the situation in Yugoslavia began to penetrate more strongly to the Allied public. Tito then invited Moscow to send its own military mission but this did not take place until the following year. Soon after the arrival of the British military mission at the High Command of NOVJ, Comintern was disbanded and the Allies landed in Sicily. These were new factors which were to give the leadership of NOP good foundations for the further successful development of a foreign policy directed towards the foundation of a new Yugoslavia.